

איך התקשורת יוצרת מנהיגים?

ירון כץ

מה הגורם המשפיע יותר ביצירת מנהיגות – סיקור תקשורתי או התנהגות ההנהגה הפוליטית? מאמר זה בא לבחון את המושג של מנהיגות כפי שהתקשורת תופסת אותו ואת תפקיד התקשורת בטיפוח מנהיגות והנהגה לאומית בשני אירועים ביטחוניים ומדיניים בולטים: תכנית ההתנתקות בשנת 2005 שבה היה אריאל שרון ראש ממשלה, ומלחמת לבנון השנייה בשנת 2006 שבה היה אהוד אולמרט ראש ממשלה.

הסיקור העיתונאי במהלך ההתנתקות הציג את שרון כמנהיג שדבק במטרה ויחד עם זאת כמי שפועל לכך שהפינוי ייעשה במקצועיות ובהתחשבות מלאה במפונים. שרון הוצג כמנהיג נחוש ותקיף, ועם זאת כאדם רגיש היודע להזיל דמעה ולהיות שותף לקשיים של המתפנים, וכאדם היודע להפריד בין אחריות לאומית ובין רגשות אישיים. התקשורת הדגישה את סיפורו האישי, כמי שהיה אחראי להקמת היישובים ואחראי על פינויים, אולם לא סיקרה את ההשלכות של האירוע כפי שהתרחשו בדיעבד. הסיקור התקשורתי לפעילותו של אולמרט במלחמת לבנון השנייה היה שונה מזה של שרון. אמנם בתחילת המלחמה היה הסיקור אוהד וחיובי, והוא הוצג כמנהיג דגול על אף שאין לו ניסיון צבאי, אולם ככל שחלף הזמן והמשימה לא צלחה הפך הסיקור לביקורתי. עמדת התקשורת כלפי ההנהגה הייתה דומה להצלחה בשדה הקרב: בתחילת המלחמה נקראה התקשורת מרצונה לדגל, התלכדה מאחורי המנהיגות הלאומית ותמכה במהלך המלחמת. בעידודה הגיע ראש הממשלה לשיאים חסרי תקדים של פופולריות, והחלטותיו המדיניות והצבאיות זכו לדברי שבח והלל, אולם ככל שנמשכה המלחמה ועלה מספר הנפגעים, וככל שגברו מטחי הרקטות והטילים שנורו מלבנון על יישובי הגליל והצפון, כך גברה הביקורת.

בדיקה של עמדת התקשורת ביחס למנהיגות ראש הממשלה בהתנתקות ובמלחמת לבנון השנייה מלמדת שהתקשורת הביעה תמיכה והתלהבות במטרות, אבל לא עצרה לבחון את איכות המנהיגות. התקשורת תיארה מנהיגות כעצמה, כנחישות וכדבקות במטרה, ובאותה מידה לא הבחינה בין נחישות למנהיגות. בחינת שני האירועים הנחקרים לאחר מעשה מעלה כי מנהיגות תוארה על ידי התקשורת כפעולה כוחנית ללא רתיעה, כשבפועל התוצאות מראות שמנהיגות בשני האירועים היא היכולת לחשוב על דברים ולבחון אותם מראש, ולא רק לרוץ בכל הכוח. המסקנה היא שהתקשורת נטתה לצד המנהיגים בעיניים עצומות, החליפה בין נחישות למנהיגות, ושינתה את עמדתה בהתאם להתפתחויות – בדיעבד ולא מבעוד מועד.

אופי הסיקור העיתונאי באירועים צבאיים ומדיניים שבהם מעורבת ישראל נמצא באופן מתמיד בדיון ציבורי. חופש מידע וחופש ביטוי הם מרכיבים מרכזיים בקיומה של חברה במדינה דמוקרטית, שבה משמשת התקשורת אמצעי לדיון ציבורי ולמשא ומתן בין עמדות שונות. הנחת היסוד שהתפקיד של עיתונאי הוא לנסות לספר סיפור עובדתי, גם כשקיימים תנאים אובייקטיביים שמונעים זאת (כגון בתקופת משבר ביטחוני לאומי).¹ הקשר שבין עמדת התקשורת ובין עמדת המערכת הפוליטית נבחן על ידי וולספלד.² מודל התחרות הפוליטית קובע שהחלטות פוליטיות משפיעות על החדשות במידה רבה יותר מאשר החדשות המשפיעות על החלטות פוליטיות. מודל ה-politics-media-politics (PMP) קובע ששינוי בעמדת המערכת הפוליטית מוביל לשינוי בעמדת התקשורת, ולכן התקשורת אינה יוזמת את התהליכים אלא מעצבת אותם על ידי העלאה נושאים לסדר היום.³ מכאן עולה, שכאשר אמצעי התקשורת נוקטים גישה ביקורתית, מידת החופש שהם נוטלים לעצמם משקפת את קשת הדעות הקיימת בקרב מקבלי ההחלטות והאליטות, והתקשורת לא תחרוג מטווח האידאולוגיות הדומיננטיות. על סמך גישה זו התקשורת מייצגת את הקולות הנשמעים בקרב הגורמים

- 1 Schudson, M. (2002), What's unusual about covering politics as usual. In: B. Zelizer and S.Allan (eds). *Journalism after September 11*. New York: Routledge.
- 2 Wolfsfeld, G. (1997), *Media and Political Conflict: News from the Middle East*, Cambridge, Cambridge University Press.
- 3 Wolfsfeld, G. (2004), *Media and the Push to Peace*, Cambridge, Cambridge University Press.

הרשמיים הלגיטימיים בשדה הפוליטי. התקשורת מהווה מדד לטווח הדעות בקרב האליטות החברתיות, ולכן הביקורת תשקף רק טווח דעות צר, ותחשוף רק מחלוקות פנימיות בתוך האליטות, ובכך תקטין סיכוי לתהודה תקשורתית של קולות אופוזיציוניים. כלומר, מתפרסמת אמנם ביקורת, אך מדובר בביקורת שאינה סוטה מטווח דעות הנחשב לגיטימי ואינה מסכנת את התקשורת, ולכן מאפשרים את פרסומה.

גישות ניאו-מרקסיסטיות (ביקורתיות) רואות את התקשורת כמייצגת את האינטרסים הלאומיים ולכן אמורים לסייע לשלטון להשיג את המטרות הלאומיות. בעת משבר ביטחוני חמור נוטה העיתונות לשמור על הקונסנזוס הלאומי שאותו מייצגת הממשלה, ולכן היא מעצימה את גודל האיום ונמנעת מהתקפות על החלטות הממשלה והצבא, גם אם יש ביקורת בציבור על מדיניות הממשלה. גישות תרבותיות רואות את התקשורת כמי שמייצגת מטרות חברתיות משותפות, ולכן הן מדגישות את הפטריוטיות כביטוי של התרבות והלכי הרוח בחברה. לפי עמדה זו תפקיד העיתונות אינו רק לסקר את המציאות בצורה אובייקטיבית, אלא לייצג כהלכה את התרבות שבה היא פועלת, כלומר לשמר את הסולידריות הקהילתית לאורך זמן. הסיקור בתקופות של משבר ביטחוני אינו מסתפק רק בדיווחים על האירועים שהתרחשו, אלא מביא גם פרשנות על המשמעות שלהם. פרשנות זו צריכה לייצג את הדעות השולטות בציבור בדרך שתעלה את המורל הלאומי. הגישה התרבותית קוראת לעיתונאים לנקוט עמדה ברורה במצבים שבהם יש איום על קיום החברה והמדינה, תוך העדפת הקהילה והחברה שאליה הם משתייכים על פני חובתם העיתונאית לתיאור אובייקטיבי של המציאות – כפי שחובה עליהם לעשות גם בזמנים שאינם משבריים.⁴

מאמר זה בא כאמור לבחון את המושג של מנהיגות כפי שהתקשורת תופסת אותו ותפקידה בטיפוח מנהיגות והנהגה בשני האירועים הביטחוניים והמדיניים הבולטים שהתרחשו בהפרש של כשנה תחת שני ראשי ממשלה שונים: תכנית ההתנתקות ומלחמת לבנון השנייה. בחינת ההשפעה של התקשורת על עמדות הציבור מראה שבעת מתח ביטחוני ממושך נוטה העיתונות להציג מידע מאחד ולא מידע מפצל, אף על פי שתפקידה לשמש "צד שלישי" ועל אף שבתקופות

Peri, Y. (2006), *Generals in the Cabinet room: How the Military shapes Israeli policy*, Washington DC., United States Institute of Peace Press. 4

רגיעה העיתונות יכולה להיות "עיתונות מתעמתת".⁵ דוח "מדד אמון הציבור בתקשורת" (יוני 2007) מצא שמצב הרוח של אלה הצורכים יותר חדשות אינו נמוך ממצב רוחם של אלה הצורכים פחות חדשות. החדשות בעיתון, ברדיו או בטלוויזיה, אינן מגבירות את החשש של הישראלים מפני סכנות ביטחוניות.⁶ לפיכך ניתן להסיק שבזמנים שבהם יש משבר לאומי או ביטחוני מייצגת התקשורת את העמדות הרווחות בציבור ואין היא משפיעה עליהם.

מנהיגותו של שרון

חלק זה בוחן את עמדת התקשורת כלפי מנהיגותו של אריאל שרון בתקופת ההתנתקות. הקמפיין התקשורתי של צה"ל זכה לתמיכה של התקשורת, שראתה בצבא ובהנהגה גורמים שמסוגלים להביא את המדינה להצלחת המשימה. הסיקור העיתונאי תמך תמיכה מלאה בממשלה וטיפח את מנהיגותו הנחושה והאמיצה של אריאל שרון. הסיקור יצר תסריט מסודר שכלל שלושה שלבים: תחילה תוארו המתיישבים כקיצונים וכאלימים, בהמשך פורסמו כתבות שתיארו את העמדה הנחושה של הממשלה, ולאחר מכן תוארו הפעולות שנקוט הצבא נגד הגורמים האלימים. הסיקור התקשורתי תיאר את המתיישבים כגורם השלילי בתהליך ולעומת זאת – את הצבא כגורם החיובי. לאחר יצירת תדמית זו תיאר את הדרכים שבהן נקוט הגורם הטוב כדי למנוע מהגורם הרע להפריע לביצוע החלטת הממשלה.

חלק מכריע בהצלחת המבצע נבע מהתנהלות הצבא מול התקשורת. מטרת הקמפיין התקשורתי הייתה לעצב תדמית פנימית בקרב אנשי הצבא (חיילים ומפקדים), ודרכם לפנות לתקשורת הישראלית והבינלאומית. ההנחה הייתה שהדימוי הפנימי משליך על המוטיבציה לשרת בצבא בכלל ולבצע את משימת ההתנתקות בפרט. תדריכים ניתנו בעיקר לקצינים בכירים, בסדיר ובמילואים, שכן הם משמשים כמנהיגי דעות, מוזמנים לאולפני הרדיו והטלוויזיה כדי לפרש

5 פרי, יורם (2001), "שינוי השיח הביטחוני בתקשורת והתמורות בתפיסת האזרחות בישראל", בתוך תרבות דמוקרטית, 4-5, עמ' 233-266.

6 מדד אמון הציבור בתקשורת דוח מס' 7 – יוני 2007, פרי יורם, צפתי יריב, טוקצ'ינסקי ריבה, מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת תל אביב, בית הספר רוטשילד קיסריה לתקשורת.

ולנתח אירועים שונים, ואח"כ להפיץ את המידע לציבור דרך ראיונות לאמצעי התקשורת.⁷

מדיניות התקשורת התבססה על פתיחות לתקשורת עם פיקוח של הצבא. היא הותאמה לחברה הישראלית ולמציאות התקשורתית המודרנית: ישראל היא מדינה דמוקרטית שבה המידע זמין ומועבר ישירות דרך אמצעי תקשורת מתקדמים – אינטרנט, טלפון סלולרי ושידורי לוויין, ולא ניתן למנוע פרסום מידע בתקשורת המקומית והגלובלית. הצלחת המבצע הייתה תלויה בכך שצה"ל הוא זה שימלא את הצורך במידע בדרך של העברת מסרים מסודרים ומתוכננים ולא יאפשר לגורמים אחרים להשתלט על מסכי הטלוויזיה וכותרות העיתונים.⁸

גם משרד ראש הממשלה קבע הנחיות לתקשורת בכל הקשור לסיקור באזורים המיועדים לפינוי. בהתאם להן נאמר כי מדיניות כוחות הביטחון היא לאפשר סיקור תקשורתי תוך שמירה על העקרונות של המחויבות לביצוע המשימה שהוטלה על כוחות הביטחון ושמירה על חיי אדם ועל ביטחונם. שהייתו של איש תקשורת בשטח תאושר רק על ידי דובר צה"ל. כניסת עיתונאים לשטחי הפינוי הייתה כפופה למדיניות של מתן היתרי כניסה ששונתה בהתאם למועדים הרלוונטיים. עיתונאי שלא קיבל אישור לשהות בשטח לאחר יום הפינוי (15.8.2005) היה חייב לצאת מן השטח עד ל-14.8.2005. הצטרפות להסעות לשטחים המפונים נעשתה בהקצאות למערכות התקשורת השונות בהתאם לכמות מוגבלת של מקומות שנקבעה על ידי כוחות הביטחון, בכפוף למאפייני היישוב והצרכים הביטחוניים. רשימת המצטרפים להסעות לשטחים המפונים סוכמה מראש והועברה על ידי מערכות התקשורת לדובר צה"ל. היתרי הכניסה שאושרו על ידי דובר צה"ל היו מוגבלים עד למועד סיום פינוי היישוב שאותו סיקר כל עיתונאי. לניידות שידור התאפשר להצטרף לצד הסעות אלה בהתאם לאישורים של דובר צה"ל. הוראות אלה אסרו על כניסת אנשי תקשורת שלא בהסעה או בניידת מתלווה. העיתונאים שהגיעו לסקר את מבצע ההתנתקות נאלצו להישמע להוראות האלה ולמלא אחריהן בקפידה רבה. כל עיתונאי, איש הפקה, צלם או נהג רכב שידור, הוחתם בידי דובר צה"ל על מסמך מחייב.

7 לבל, אודי (2005), "עיונות או תלות הדדית? יחסי ביטחון ותקשורת במלחמה ובשגרה: מסגרת עיונית", בתוך א' לבל (עורך), ביטחון ותקשורת – דינאמיקה של יחסים, באר שבע, מכון בן גוריון לחקר ישראל, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 13–48.

8 ריאיון עם מירי רגב, דוברת צה"ל, "הרגשתי שאף אחד לא שווה את מה שאני עושה", מוסף סופשבוע של "מעריב", 10.8.2007.

הקמפיין התקשורתי היה מתוכנן ומאורגן וכל המידע נשלט על ידי גורמי הביטחון. פעילות דובר המשטרה ודובר צה"ל התאחדו לגוף אחד שפעל לצורך ביצוע תכנית ההתנתקות. חטיבת דובר צה"ל גייסה לצורך המשימה התקשורתית הגדולה ביותר בתולדות מדינת ישראל את כל מערך המילואים שלה של החיילים ושל הקצינים, והמשטרה גייסה מאה שוטרים לתפקידי דוברות וצילום של האירועים כדי שניתן יהיה להעביר מידע רב ככל האפשר לתקשורת. כמזן כן, הוקם מערך מרואיינים – קציני משטרה בכירים שהיו זמינים מסביב לשעון לראיונות לאמצעי התקשורת. המשטרה הקימה מרכז שליטה של הדוברות שכלל מערך אינטרנט זמין שבו נאספו כל דיווחי התקשורת באופן שוטף כדי שניתן יהיה להגיב עליהם מיידית. היא שכרה משרד יחסי ציבור אזרחי לקראת ההתנתקות כדי לשמור על תדמיתה האובייקטיבית, ואנשי משרד יחסי הציבור ערכו סדנאות לאנשי המשטרה שעסקו בשטח בפנינו במטרה להכשירם להתנהל מול מצלמה ולפעול בסביבה של תקשורת ללא הפסקה.⁹

לכל אורך התקופה הביעה התקשורת תמיכה מלאה ואהדה לראש הממשלה. אריאל שרון הוצג כאדם עקשן, הבטוח בעצמו ובהחלטה שקיבל לגבי ההתנתקות, פועל למען עתיד מדינת ישראל ואינו מושפע מההתנגדות לתהליך, אינו מתלבט לגבי השלכות ההתנתקות ויודע להעריך את טובת המדינה לטווח הארוך – במיוחד מההיבט הביטחוני והדמוגרפי. הוא תואר כמנהיג פוליטי חזק שיודע לגבור על מתנגדיו, מכיר את נקודות התורפה של כל אחד מהם, לוקח בחשבון את כל האופציות ביכולת לשבש את מהלכיו, וחושב כל הזמן על אלטרנטיבות.

הסיקור העיתונאי הציג את שרון כמנהיג שדבק במטרה ויחד עם זאת עדין ורגיש, כמי שפועל לכך שהפינוי ייעשה במקצועיות ובהתחשבות מלאה במפונים. שרון נקט סבלנות רבה כלפי המפונים והדגיש כי חשוב מאוד שתישמר שגרת חייהם עד יום הפינוי, אֶפְשֶׁר להם לבצע טקסי פרידה מכובדים מבתיהם ומהיישובים שבהם התגוררו, אולם עם זאת לא סטה מההחלטה שבה בחר ושאותה אימצה הממשלה.

9 שתיל משה, בזכות המצלמות באוגדות – מדיניות הפתיחות התקשורתית של דוברת צה"ל הוכיחה עצמה בהתנתקות ובלבנון. היא המראה, לא הבעיה – <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3309041,00.html>

שרון הוצג כמנהיג נחוש ותקיף ועם זאת רגיש, היודע להזיל דמעה ולהיות שותף לקשיים של המתפנים, אדם היודע להפריד בין אחריות לאומית לרגשות אישיים. התקשורת הדגישה את סיפורו האישי כמי שהיה אחראי להקמת היישובים ועל פיננסיים. כתמיכה בעמדתו ובמנהיגותו הביא העיתון "ידיעות אחרונות" תוצאות סקר שהראה תמיכה ציבורית מרשימה בשרון: 61% מאמינים שהוא האיש המתאים ביותר להנהיג את ישראל ו-50% חושבים ששום מנהיג אחר לא יוכל לבצע את ההתנתקות.

גם בהתנהלות מול המתיישבים הוצג שרון בצורה חיובית. לאחר שהגיע להסכמה עם המתיישבים על מעבר מסודר לאזור ניצנים, הוא הוצג כאדם פרקטי, מתחשב ורגיש. הוא תואר כאדם בעל נימוסים, המקשיב לדברי המתנגדים לו ומדבר אתם ללא התנשאות ומתוך התחשבות במצבם. עמדת התקשורת הייתה אוהדת כלפי הטענות של שרון, על כך שההתנתקות היא הכרח במציאות שנוצרה וכי ההתחשבות במתפנים מראה על מנהיגות של ראש הממשלה. התקשורת הדגישה את היחס של שרון למבצע, כשהוא מורה לצבא להתקדם: "תביאו את הבולדוזרים, תחילו ליישר את השטח, תחילו לעבוד".

בהמשך לנחישות של שרון, דווקא החלטתו לדחות את מועד הפינוי הצטיירה כמנהיגות. שרון נענה לבקשה לדחות את המבצע בשלושה שבועות בשל מניעים דתיים (תקופת בין המצרים, שבמהלכה אין עוברים דירה), והוא הוצג באור חיובי, כמי שפתוח לשמוע הצעות חבריו לממשלה ואינו פזיז לקבל החלטה שתפגע באחדות העם.

עמדת הממשלה תוארה כחד משמעית. הכתבות האוהדות לממשלה הציגו את נחישות ראש הממשלה: "שרון התנתק מהמכשול האחרון" – על החלטת הכנסת נגד משאל עם לאישור ההתנתקות, ו"שרון בכל מחיר" – על התמיכה הציבורית הנרחבת בשרון לאחר ארבע שנים כראש ממשלה. תיאור פעילות הצבא הוצג בתכנית למאבק במתנגדי ההתנתקות: "מתנגדי ההתנתקות שיפריעו לתנועת כלי הרכב צפויים למאסר ממושך", ו"הקומדו הימי יפנה מתנחלים דרך הים". התוצאה הצפויה של המאבק הוצגה בכתבה שתיארה את הצלחת מדיניות הממשלה: "איתם מציע לאסוף נשק" – על הצעה של שר בממשלה ממתנגדי ההתנתקות (אפי איתם) לאסוף נשק מהמתיישבים, שהוסברה כהשלמה של השר ושל המפונים עם המציאות של הפינוי.

הדיונים על התכניות שלאחר ביצוע תכנית ההתנתקות עסקו במגוון רחב של נושאים ובהם השאלה מה יעלה בגורלם של הבתים, של בתי הכנסת ושל בתי

הקברות, ופתרונות דיור חלופיים למפונים. הכותרות הראשיות הדגישו את עמדת ראש הממשלה: "תכנית: הבתים ימסרו, בתי הכנסת יהרסו", "שרון: לא יהיה פינוי בכוח של קברים", "שרון יתנגד להרס הבתים בגוש קטיף", "קדימה תביאו את הבולדוזרים" – על דברי שרון בביקור בחולות ניצנים, המקום שבו נבנו הבתים החדשים של המתפנים, "כל גוש קטיף יעבור לניצנים", "תעברו כגוש אחד" – על דברי שרון בפגישה על המתפנים, "להיפרד מהישובים" – על החלטת שרון לאפשר רק לתושבי גוש קטיף להיפרד מהישובים המפונים, ו"מתנחלים בניצנים" – דיווח על מו"מ בין מתנחלים לממשלה על מעבר לניצנים. כתבות אחרות עסקו בהיערכות הצבא לגבי המצב הביטחוני לאחר הפינוי: "האינתיפאדה תתחדש בסתיו" – על תגובת הצד הפלסטינאי לנסיגה החד צדדית, ולעומת זאת "צפויה התנתקות נוספת – התנתקות שלב ב" – כתבה שמספרת על תכנית עתידית של שרון להתנתקות חד צדדית נוספת ביהודה ושומרון אם לא יהיה שותף פלסטינאי, ובתגובה פורסמה לאחר יומיים כתבה שסיפרה על "סערה בעקבות חשיפת ההתנתקות שלב ב", שבה הכחיש שרון את קיומה של התכנית. לקראת סוף חודש אפריל מתפרסמות ידיעות חיוביות בנושא: "ישראל והפלסטינאים פותחים בשיחות לתיאום ההתנתקות".

הסיקור בתקופה האחרונה של ההתנתקות הראה את נחישותו של שרון, אך לא התייחס להשלכות העתידיות של האירועים. הסיקור במהלך שלושה חודשים לפני מבצע ההתנתקות אופיין בכתבות שתיארו את עמדת הממשלה בעד ההתנתקות לעומת הסכנות של התנגדות המתיישבים, תוך הדגשת הנחישות והמנהיגות של ראש הממשלה: "שרון: ההתנתקות תבטיח רוב יהודי", "ראש הממשלה יפנה בהצעה רשמית לפלסטינאים", "שרון: יש פתרון לכל המפונים", "ההתנתקות תתואם עם הפלסטינים", "שרון: אבצע את ההתנתקות גם אם כל הכבישים ייחסמו", "ראש הממשלה לחץ וקראוילות ראשונות הובאו לניצנים", ו-"צו הפינוי" – על תכנית הצבא ליום הפינוי. לעומת זאת, הכתבות שעסקו בחקירת המשטרה על חשדות של ראש הממשלה בשחיתות היו מועטות ביותר ופורסמו רק בתגובה לדיונים על הנושא בכנסת. התמקדות מועטה הייתה גם במחלוקת הפוליטית בממשלה לגבי ההתנתקות, ועיקר הסיקור היה על עמדתו האיתנה והחד משמעית של ראש הממשלה מול האופוזיציה בתוך הממשלה. הסיקור התקשורתי מיעט לדווח על הפתרונות של הממשלה לדיור חלופי למתנחלים, על אף שבחינת האירועים מאז ההתנתקות מראה שעמדת הממשלה כפי שבאה לידי ביטוי בסיקור התקשורתי לא הראתה את המציאות הנכונה, ורבים

מהמתפנים לא זכו עדיין לדיור קבע חלופי. לעומת כתבה אחת – "ניצני מחדל" – על בדיקת "ידיעות אחרונות" שהראתה ש-65 יום לפני הפינוי הממשלה לא עומדת בתכניות לגבי המפונים, הכתבות שעסקו בנושא הדיור החלופי ביטאו את העמדה החד משמעית של הממשלה: "תנו שקט וקבלו את ניצנים" – על עמדת הממשלה על כך שמי שיתנגד לפינוי לא יוכל לעבור למקום הדיור החלופי, "יש לכם שבוע להחליט" – על הודעת הממשלה למפונים שעליהם להחליט על הדיור החלופי, ו"הרוב בגוש קטיף: נעבור לניצנים".

מעט כתבות עסקו בהשלכות הבינלאומיות של התהליך והתייחסו בעיקר לעמדת ארה"ב: "נשיא ארה"ב הבטיח לשרון: בתמורה לנסיגה מעזה תקבל סיוע מיוחד לפיתוח הנגב והגליל", ו"ישראל תבקש מארה"ב חצי מיליארד דולר להתנתקות". גם סיקור הערכות על הצפוי אחרי הפינוי היה מועט: "ירי הקסאם ימשך אחרי ההתנתקות", "ניצחון לחמאס בבחירות האזוריות", ו"החמאס מקים צבא". זאת על אף שבכחירת המציאות מאז ההתנתקות ועד מבצע צה"ל כנגד החמאס בעזה (מבצע עופרת יצוקה בדצמבר 2008 וינואר 2009), מתברר כי עליית החמאס לשלטון לפני ביצוע ההתנתקות והמשך ירי הקסאם לעבר ישראל הם גורמים משמעותיים ביותר, ועל התקשורת היה להעלותם לדיון ציבורי לפני ביצוע הפינוי. העיתון בחר להציג את העמדה החד משמעית של הממשלה גם בנושא זה, למרות הטענות לסכנות ביטחוניות אם תמומש תכנית ההתנתקות: "לעצור את ההתנתקות אם החמאס יבחר" – הודעת שר החוץ שרון דחה בטענה שההתנתקות היא מהלך חד צדדי שתבוצע ללא קשר לבחירות ברשות הפלסטינאית, ו"הרמטכ"ל: נחליט מתי להגיב" – בתגובה על ירי קסאם שגרם להרג שלושה פועלים בגוש קטיף.

בד בבד עם התיאור האוהד של עמדת הממשלה, תוארה ההתנהגות האלימה של המתיישבים בכותרות חד משמעיות: "חייל נפצע בהפגנה נגד הגדר", "2 פלוגות מג"ב יטפלו במתפרעים היהודים", "בצה"ל מתחילים להתאמן לפריצה לבתי המתנחלים", "קציני משטרה באו לדבר עם המתנחלים בחומש והוזהרו" ובכותרת המשנה: "כשיגיעו המפנים נתחבר לבלוני גז". תכניות המתנגדים לפינוי תוארו בכותרות גדולות: "נשק חדש, נתבע כל קצין", "חוסמי הכבישים, השיטה החדשה", "מלחמת התשה", "ניצחנו את המשטרה" – על חסימת כבישים בצמתים מרכזיים ברחבי ישראל במחאה על ההתנתקות, "כך נשתק את ההתנתקות" – על תכנית המתנגדים לפינוי לשבש את תכניות הצבא, "חודשיים לפני הפינוי: עשרים משפחות חדשות בישוב שא-נור", "מתנחלים מאיימים על

חיי שוטר", "חשד: מתנגדי ההתנתקות מתנדבים למשטרה כדי לסכל את ההתנתקות".

כתבות אחרות תיארו את העמדה הנחושה של הצבא נגד המתנגדים לפינוי: "חייל יוכל לירות לעבר מתנחל שפתח באש – רק באישור קצין בכיר", "ההתנתקות תחת אש" – על חשש בצבא מפינוי אלים, "בעת הפינוי: ניתן לירות גם במפגינים פלסטינים", "ההתנתקות תגרום לשבר בתוך הצבא" – על החשש בצבא מעצמת המחאה נגד הפינוי, "נבצע את ההתנתקות בנחישות וברגישות" – על הנאום הראשון של הרמטכ"ל החדש, דן חלוץ, שקרא לא לערב את צה"ל בוויכוח הפוליטי והבהיר: לא אקבל סרבנות, "קודם נטפל ביורים ואחר כך נפנה את המתיישבים" – על הודעת הרמטכ"ל שלא יתבצע פינוי תחת אש, "ההתנתקות תבוצע. נקודה" – על הודעת הרמטכ"ל שמזהיר את מנהיגי המתנחלים שהם ישאו באחריות לשפיכות דמים.

חלק מרכזי בהצלחה של יצירת תדמית המנהיג לשרון היה בתכנית התקשורת של הצדדים המעורבים. שני הצדדים היריבים – כוחות הביטחון והמתנחלים – היו מוכנים היטב להתנתקות, ומדיניות התקשורת שלהם היוותה חלק מרכזי בפעילותם. הייתה להם מערכת ברורה של מסרים והם חזרו עליהם לכל אורך תקופת ההכנות להתנתקות ובתהליך הפינוי. עם זאת, לכוחות הביטחון היו יתרונות רבים לעומת המתנחלים, והם ניצלו אותם היטב בקמפיין התקשורתי. הצבא והמשטרה הם ארגונים בעלי מבנה היררכי עם מערך נוקשה של כללי משמעת. מאפיינים אלה מספקים להם שליטה טובה על התנהגות פיקודיהם בשטח והעברת מסרים ברורים וממוקדים. השליטה של הגורמים הרשמיים בתהליך ההתנתקות לעומת חוסר השליטה של המתנגדים, גרמה לכך שרוב המידע שפורסם בכל התקופה מאז החלטת הממשלה ועד לביצוע בפועל של ההתנתקות היה ביזמת גורמי הביטחון, גם אם מידע זה היה במקרים רבים מכוון לקידום מטרות המבצע. מקורות המידע של התקשורת היו בעיקר כוחות הביטחון, והכתבים הצבאיים והמשטרתיים היו תלויים במידע הרשמי ופעלו בהתאם למידע זה.

המתנגדים לפינוי נהנו אמנם מרמה גבוהה בהרבה של ארגון ומשאבים מזו של קבוצות מתאה אחרות בישראל, אולם לא הייתה להם יכולת לשלוט באופן מלא על ההתרחשויות בשטח. הם לא נהנו ממעמד של יוזמים ולכן נאלצו להגיב לקמפיין התקשורתי של הממשלה, עובדה שהציבה אותם בנחיתות ברורה מול הגורמים הרשמיים. מכאן ניתן להסיק כי דווקא הירידה בכוחה של המדינה

להשפיע ישירות על כלי התקשורת ועל התכנים המופצים בתקשורת המקומית והגלובלית, מגבירים את החשיבות של מערכת מאורגנת של הסברה לאומית. כוחות הביטחון נהנו מתמיכה רבה של התקשורת ודעת הקהל בזכות העובדה שצה"ל והמשטרה נחשבים כבעלי חשיבות לאומית קריטית בתרבות הישראלית, ופגיעה באנשי כוחות הביטחון נחשבת כפגיעה חמורה בעצם קיומה של החברה הישראלית. מעמד מיוחד זה של כוחות הביטחון הוכיח את עצמו בסיקור השוטף של ההכנות להתנתקות ובכל הקשור למדיניות הצבא להפיץ דיווחים מאיימים על הסבירות שתהיה התנגדות אלימה לפינוי. התקשורת הבליטה את תרגילי ההדמיה של הצבא והמשטרה לפינוי שנערכו לפני ההתנתקות והדגישה את האזהרות הרבות של מפקדי הצבא משימוש בנשק חם כנגד המפנים. זאת אף על פי שהייתה האלימות מועטה בפועל ולא נעשה כל שימוש בנשק חם. למרות הפרסומים על החשש משימוש באלימות, שהובלטו בתקשורת, בוצע תהליך הפינוי עצמו על ידי חיילים שאינם לוחמים ולא היו מצוידים בנשק, ועל ידי חיילות שפינו נשים.¹⁰ תמיכת התקשורת הישראלית והבינלאומית במנהיגותו של שרון, כפי שהצטיירה בתקשורת, הושפעה במידה רבה מתמיכה פוליטית בישראל ובעולם. ב-16.2.2005 אושר בכנסת החוק לפינוי היישובים בגוש קטיף ובצפון השומרון ברוב של 67 תומכים מול 45 מתנגדים. ב-15.4, ארבעה חודשים לפני מועד הפינוי, נפגש ראש הממשלה שרון עם נשיא ארה"ב, ג'ורג' בוש, והלה הכריז על תמיכתו בתכנית. למחרת הודיע האיחוד האירופאי על תמיכה, וראש ממשלת בריטניה, טוני בלייר, הודיע כי ידאג שישראל תקבל הכרה בתכנית בזירה הבינלאומית.

מנהיגותו של אולמרט

הסיקור התקשורתי לפעילותו של אהוד אולמרט במלחמת לבנון השנייה היה שונה מזה של אריאל שרון. אמנם בתחילת המלחמה היה הסיקור אוהד וחיובי, ואולמרט הוצג כמנהיג דגול על אף שאין לו ניסיון צבאי, אולם ככל שחלף הזמן והמשימה לא צלחה הפך הסיקור לביקורתי כנגד מנהיגותו. חלק מהביקורת נבע מכך שבניגוד להתנתקות, שבה נוהל מבצע תקשורתי מקיף, החלה המלחמה

10 בנומן, עוזי, "בעיני המתבונן", העין השביעית, גיליון 58, ספטמבר 2005; וולספלד, גדי, "המצלמות ריסנו את העימות", העין השביעית, גיליון 59, אוקטובר 2005.

בהפתעה ולא נוהל קמפיין תקשורתי. במלחמת לבנון השנייה נקראה התקשורת מרצונה לדגל, התלכדה מאחורי המנהיגות הלאומית ותמכה במהלך המלחמת. בעידודה הגיע ראש הממשלה לשיאים חסרי תקדים של פופולריות וההחלטות המדיניות והצבאיות זכו לדברי שבח והלל. אולם ככל שנמשכה המלחמה ועלה מספר הנפגעים, וככל שגברו מטחי הרקטות והטילים שנורו מלבנון על יישובי הגליל והצפון, כך גברה הביקורת, אך גם הפעם הייתה זו ביקורת אינסטרומנטלית ולא מהותית, שלא ערערה על עצם ההחלטה לצאת למלחמה אלא על אופן ניהולה הכושל. גם כאשר נשמעה נימה ביקורתית, הגיב הציבור בכעס. הוא האשים את התקשורת על שאינה ממלאת את תפקידה בשעת חירום, חותרת תחת האחדות הלאומית ופוגעת במורל העורף והצבא, ואף מסייעת לאויב. המסקנה היא שהציבור היה יותר פטריוטי ולאומי מאשר התקשורת.¹¹

לעובדה זו הייתה השפעה מכרעת על הסיקור התקשורתי. במציאות של זירה תקשורתית חופשית ופתוחה לכול, המשפיעה באורח מכריע על עיצוב תודעת הציבור, קיומם של מסרים הסברתיים לאומיים חדים וברורים יכולים לשמש עוגן ונקודת התייחסות לכל הגורמים המשתתפים במאבק ההסברתי.¹² עמדה זו באה לידי ביטוי גם בדו"ח על מערכת ההסברה של ישראל במלחמת לבנון השנייה, שבו הודגש תפקיד התקשורת: "כל גורמי ההסברה ובמיוחד צה"ל, מערכת הביטחון ומשרד החוץ, חייבים להתייחס לתקשורת כאל גורם אסטרטגי בשדה הקרב המודרני, ואל המאבק על התודעה כאחת מזירות המלחמה וההכרעה החשובות ביותר".¹³

עמדת התקשורת ב"פטריוטיות יתר" ותמיכה ללא סייג בהנהגה באות לידי ביטוי בכך שעל אף שמיומה הראשון של המלחמה, שהחלה כ"מבצע", נשמעו ונכתבו מגוון של קולות על אודותיה, ניתן להבחין בבירור כי קולות המתנגדים לצאת למבצע או להגבילו למבצע אוירי בלבד היו מעטים. כותרות העיתונים הציגו את ההחלטה לצאת למאבק באופן אוהד והציגו את מקבלי ההחלטות כנחושים וכאמיצים.

11 פרי, יורם. (2007). שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים, יחסי תקשורת-ביטחון בראשית המאה ה-21, בתוך (ניגר מוטי, עורך), מסגרות מדיה – כתב עת ישראלי לתקשורת, ירושלים: מאגנס, עמ' 153–168.

12 ועדת המשנה של ועדת החוץ וביטחון של הכנסת, דצמבר 2007.

13 דו"ח של ועדת חוץ וביטחון של הכנסת "מערכת ההסברה של ישראל במהלך מלחמת לבנון השנייה", דצמבר 2007.

המלחמה התחילה עם סיקור תקשורתי אוהד לחלוטין, הזדהות גמורה עם מטרות המלחמה ואופוריה לגבי האפשרות לניצחון צבאי על חיזבאללה, במהירות יחסית. בימים הראשונים, לפני ההסלמה ההולכת וגוברת בהפצצות מהאוויר והפלישה הקרקעית, לא נשמעו כמעט קולות כנגד המלחמה. ואם כן היו קולות כאלה, הם הוגבלו לעמודי הדעות. עמודי החדשות וטורי הפרשנות הראשיים נראו בדרך כלל כקריאת קרב אחת גדולה. חששות והערכות פסימיות לא הופיעו או שהסתתרו עמוק בטקסטים.¹⁴

אופן הסיקור של העיתונות את השלבים הראשונים של המלחמה מראה שלעמדת התקשורת הייתה השפעה על מקבלי ההחלטות והציבור. גולן טוען שהניתוחים והפרשנויות בתקשורת השפיעו על מהלכי המלחמה ועל ההחלטות שהתקבלו לטענתו. לתקשורת, על אף שאינה חלק מהשלטון, היה חלק בלתי נפרד ממלחמת לבנון השנייה וממהלכיה. נציגי התקשורת שעסקו במלחמה ולא הסתפקו רק בדיווחים הפכו למצביאים ולמנהיגים שהציעו ואף דרשו פעולות צבאיות שונות.¹⁵

הסיקור התקשורתי של המלחמה היה פטריוטי וטיפח את מנהיגותו הצבאית של אולמרט. בעיתון "ידיעות אחרונות" ביום הראשון למבצע (13.7.2006) הופיעה כותרת ראשית: "מלחמה" – העיתון מבטא את העימות במילה המייצרת קונוטציה מיידית של צורך להגנה ולהישרדות – מלחמת קיום או לחדול. בגוף הכתבה נאמר: "פרץ אמר לשרים כי יש כוונה לפעול במלוא הכוח שעומד ברשות ישראל כך שבסיום העימות ממשלת לבנון וחיזבאללה יצטערו על הרגע שהתחילו אתנו". העיתון מציג התבטאויות אלו כנחישות נכונה של הממשלה והצבא.

בטור הפרשנות הראשי של העיתון באותו היום, הופיעה הכותרת במאמרו של אלכס פישמן, הכתב הצבאי של העיתון: "ועכשיו מתקפה טוטאלית" ובה הסתכלות אופטימית על הנעשה. בשלב זה עדיין הייתה קיימת הצדקה להחלטת הממשלה לבצע את התקיפה, בעיקר מהאוויר, ללא צורך בכוח קרקעי: "מעכשיו, המענה הישראלי הוא טוטאלי. כמה ימים רצופים של סופת אש, בעיקר מן האוויר – שלא תותיר מתקן אחד של החיזבאללה על תילו".

14 פרסיקו, אורן, בתוך פירמה, עיתון "גלובס", 25.4.2007.

15 גולן, מתי (2006). מי יחקור את כלבי השמירה, עיתון "גלובס", 3.11.06.

עיתון "מעריב" פירט ביום הראשון למלחמה את תכנית צה"ל בלבנון, והזכיר תרגיל ציד משגרים מוצלח שערך חיל האוויר זמן לא רב לפני כן, אזכור הצלחה, תומך ומצדיק בעיני הקורא את ההחלטה להתמקד בתקיפה מהאוויר ולא מהקרקע. העיתון שיבח את אופן ניהול המלחמה והביא את דבריו של קצין בכיר בחיל האוויר שאמר בתום התרגיל כי חיל האוויר פיתח יכולת מרשימה בגילוי ובהשמדה של משגרים ניידים, והוא מסוגל לפגוע בעשרות אחוזים מבין המשגרים בכל יום לחימה.

למחרת הגדיר בן כספית ב"מעריב" את מטרות המלחמה: "חיזבאללה חייב לצאת מהמאבק מוכה, חבול, זוחל, מדמם ומצוות. אסור שחיזבאללה יתקרב יותר לגדר הגבול, מחסן הרקטות שלו צריך להתחסל. האיום הזה צריך להתבטל. נסראללה חייב למות". בהמשך הוא מציב לו"ז: "צה"ל זקוק לכמה ימים כדי להשלים את המלאכה. משהו כמו ארבעה עד חמישה ימים". במאמר נוסף באותו יום ב"מעריב" שיבח דן מרגלית את ההחלטה לצאת למלחמה: "הממשלה פעלה לא מחמת גחמה ותסכול וכעס ועלבון ו"הדם עולה לראש", אלא בקור רוח ובמחשבה תחילה ובהתבוננות שקולה על תמונת המציאות". לאחר יומיים הוא המשיך לשבח את הממשלה, את הצבא ואת מנהיגותו של ראש הממשלה: "המלחמה מתנהלת בשכל, בתבונה [...] במהותה מובילים אהוד אולמרט, עמיר פרץ ודן חלוץ, והעושים במלאכה איתם, מהלך תקיף (אולי אפשר אפילו להעצימו), מידתי ומאוזן".

במהלך השבוע הראשון למלחמה המשיכה התקשורת לשבח את ראש הממשלה. ירון לונדון כתב במאמר ב"ידיעות אחרונות":

היתרון של אולמרט, אומר אחד ממקורביו, הוא הניסיון שלו בירושלים. הפיגועים הרבים שראה כמו עיניו, ההתמודדות עם המשפחות, ההתייצבות בזירות האירועים – כל אלה חישלו אותו [...] הוא קר רוח בצורה שלפעמים אינה מובנת. חייבים להודות שמעטים המנהיגים שהיו נכנסים בכאלו עקשנות ונחישות אל מלחמה כזאת, שברגעים קשים, באמת קשים, לא היו מאבדים מביטחונם, שבהזדמנות הראשונה הנקרית בפניהם לא היו מחפשים את היציאה. ראש הממשלה ושר הביטחון טבלו השבוע במבחן האש הראשון שלהם ולא נכוו.

הכתב ענה על השאלה אם יש צורך בניסיון צבאי כדי לקבל החלטות פוליטיות בתקופת מלחמה: "הוכח לנו שאין צורך במצביאים מצולקי קרבות כדי להנהיג את המדינה בימים של דם ואש. אהוד אולמרט ושרי ממשלתו קיבלו

החלטות נכונות בעזרת שכל ישר וחוכמה קולקטיבית, ולא מתוקף מומחיותם הצבאית". עורך "מעריב", אמנון דנקנר, הסביר בעניין זה והוסיף: הרושם הוא של זהירות והדרגתיות ביחד עם רצון להגיע למטרה. במאזן ביניים הבה נודה כי אחרי כל הדיבורים על ראש ממשלה ושר בטחון חסרי ניסיון, עורך הדין הממולח ומנהיג הפועלים הנמרץ עושים לגנרלים הוותיקים בית ספר באיך לנהל מבצע בנחישות ובאופן אינטליגנטי. הכותרות החיוביות המשיכו לאורך השבועיים הראשונים של המלחמה. המסרים בתקשורת הדגישו כי מדובר בפעולה מוגבלת בזמן ותיארו את יכולותיה העליונים של ישראל וכוחותיה על יריביה, מסרים שיועדו לצרכני אמצעי התקשורת המצפים למבצע "בליץ" קצר ומוצלח. ארבעה ימים לאחר תחילת הלחימה, סבר פלוצקר הסביר במאמר ב"דיעות אחרונות" מול מי נלחמת ישראל:

מי האויב שניצב מול ישראל בסבב הלחימה הזה? ארגון טרור נטול עורף, שיש לו כמה אלפי לוחמים מהם מאות שיודעים את מלאכתם. לא צבא ולא חצי צבא ולא רבע צבא. אפילו לא ארגון גרילה אמיץ. רוב זמנו של חיזבאללה בשנים האחרונות, עבד על תרגול מצעדי ראויה ברחובותיה של בירות, למגינת ליבם של תושביה. המכה הצבאית שחטף ארגונו אדירה. אנשיו מתחבאים, שדרת הפיקוד שלו משותקת. העולם נגדו. ואפילו יצליח חיזבאללה לשרוד איכשהו את הסיכוב הזה, יחלפו שנים רבות עד שישוקם, אם בכלל. ישראל תדאג שלא ישוקם".

שבוע לאחר מכן הוא תיאר את הדרך שבה צריכה להסתיים המלחמה: "החיזבאללה ינוצח ויחדל לאיים על ישראל, כפי שנוצח אש"ף".

נוסף על מסרים של מכה נחרצת ומהירה מצד ישראל הודגשו מסרים שתוכנם תמיכה בשימוש בחיל האוויר להשגת מטרות המאבק, וביטול רעיון הכניסה הקרקעית הנרחבת: בן כספית הדגיש במסריו ובהתרשמותו משיבת הממשלה: "למעט כמה מערערים, הקונצנזוס ברור: אין מה לעשות בלבנון קרקעית. חיל האוויר יודע לטפל בכל שצריך מהאוויר". לאחר שבוע של לחימה ניכר שינוי קל בהתבטאויות בתקשורת. לא דובר עוד על מבצע קצר טווח אלא במבצע אשר יתארך כנראה לכמה שבועות. עם זאת התקשורת עדיין נהגה כ"מגויסת" והדגישה תכנים אודות הישגי צה"ל (בדגש על חיל האוויר) והצפי לניצחון. בן כספית שכתב בתחילה תכנים המדגישים סיום מהיר של הלחימה, כתב שבועיים לאחר

מכן תכנים המסייגים את הסיום המהיר כל כך של המאבק: "על צה"ל הוטלה משימה בלתי אפשרית – עימות לא סימטרי נגד ארגון טרור חמקני".

עם הזמן החל הציבור להבין כי תקיפות אוויריות לא יביאו להכרעה וכי מדובר במאבק שיימשך זמן ארוך יותר מהצפוי. ב-20.07.06 החלה כניסת כוחות מצומצמת לתוך שטח לבנון בתקווה שזו תוביל להכרעה. התקשורת המשיכה להעביר מסרים של ניצחון מוחץ ומהיר, זלזול ביכולת הצד השני והעבירה לקורא תחושה כי הכניסה המוגבלת של הכוחות תוביל להכרעה מלאה ומהירה בעימות: אל מול היתרון של אנשי חיזבאללה בלחימת גרילה מעמיד צה"ל את היתרונות היחסיים שלו: טכנולוגיה ומודיעין [...] הפעולה הזו של "טיהור" מתחמים של חיזבאללה אמורה להסתיים עד סוף השבוע [...]. הפעולה הקרקעית כולה תושלם בתוך שבוע עד עשרה ימים.

פעולות בלתי מוצלחות, כמו ניסיונות ההשתלטות על מארון א-ראס, הופיעו בעמודים פנימיים ובקטן: כותרת ראשית של "ידיעות אחרונות" ב-20.06: "פשיטה על ארץ חיזבאללה" אל מול משבצת קטנה בתחתית העמוד המפרטת את הכניסה ללא מודיעין ובאור יום. ב-21.06 הייתה הכותרת הראשית: "יוצאים לכבוש את מעוז הטרור" ובמשבצת קטנה בתחתית העמוד דובר על שני הרוגים ושלשים פצועים בחיפה. אך למרות מיקום הביקורת בעמודים פנימיים ובמסגרות קטנות בלבד ניתן להבחין בניצני שינוי. עולה ביקורת על האופן שבו מתבצעת הפעילות ועל התוצאות המאכזבות, וחל שבר בין הציפיות והתכנים המגויסים ובין המציאות הנחשפת אט אט והחשש כי אין מדובר בניצחון מוחץ. העיתונות הופכת ביקורתית ומפוקחת יותר. ירון לונדון כתב על כך במאמר ב"ידיעות אחרונות":

טוב יעשו מפקדיו הבכירים והאחראים על ההסברה לציבור אם ינמיכו את הטון ואת שביעות הרצון העצמית בדיווחים לציבור. הדיווחים המפורטים, המלווים בצילומים על פגיעות בעשרות משגרים ועל נוכחות של מאה מטוסים בעת ובעונה אחת באוויר, רק מגבירים את הציפיות להפסקת ירי הרקטות וכשהציפיות אינן מתממשות הן גורמות לתסכול ולהתמרמרות, שבהצטברותם – עלולים להכות בצה"ל כבומרנג. בראייה שלאחר מעשה תיאר ירון לונדון את מטרות המלחמה בצורה שונה לחלוטין מזו שתיאר בתחילת המלחמה:

המלחמה תיגמר בתחושת חמיצות. כדאי להתרגל לטעם. שלוש מטרותינו המוצהרות לא יושגו במלואן. תמורת חיילינו החטופים ישולם כופר,

המיליציה השיעית לא תתפרק מכל נשקה וצבא לבנון יועיל אך מעט, ואפילו יתפרס בדרום המדינה. הצעת שליחי האו"ם לעשות שימוש במשבר כדי למנף הסכם אזורי לא תראה את בוקר היום הבא.

אופי הסיקור התקשורתי

התמיכה הציבורית והתקשורתית בעמדת הממשלה בתקופות של אירועים ביטחוניים ומדיניים נובעת מהדילמות של סיקור תקשורתי בעת מלחמה, כפי שבאות לידי ביטוי בחברה הישראלית מאז הקמת המדינה. דילמות אלה מייצגות את הפער שבין חופש הביטוי מול הביטחון הלאומי: האם תפקיד התקשורת הוא לבקר את הממשלה או לחזק את מטרותיה הלאומיות, כפי שרואה אותן הממשלה, בעיקר בעת חירום? דילמה זו גברה בשנים האחרונות, לאחר שהחלו לפעול ערוצי טלוויזיה מסחריים תחת פיקוח ציבורי. מבנה זה עורר את השאלה לגבי תפקיד אמצעי התקשורת המסחריים ומחויבותם הציבורית. עם זאת, ישראל נחשבת כ"חברה מגויסת" שבה הציבור בכלל ולא רק אנשי צבא מוכן תמיד להתגייס למען מטרה שהשלטון מגדיר כאינטרס לאומי. נושא הביטחון נתפס כבעל מקום מרכזי בתודעה הלאומית, והמטרה של ההנהגה היא ליצור הסכמה. תופעה זו באה לידי ביטוי גם בעמדת התקשורת בסיקור תכנית ההתנתקות והמלחמה בלבנון. כמעט כל עיתונאי ישראלי שירת בצבא, חלקם ביחידות שהשתתפו בפניני, אחרים בדובר צה"ל וכולם רואים עצמם חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית ומחויבים לפעול למען האינטרס הלאומי. רבים מאנשי התקשורת הזרה הם ישראלים, וגם הם היו שותפים לתחושת החשיבות הלאומית וזהות האינטרסים שביקשה הממשלה ליצור. כתוצאה מכך, רבים מאנשי התקשורת ששהו בשטח ואחרים ששידרו מאולפני הטלוויזיה, הזדהו עם החיילים. עמדה זו באה לידי ביטוי בסיקור שתאם את מטרות הממשלה.¹⁶ ישראל היא "חברה מגויסת", שבה תחושת חוסר ביטחון מובילה ל"התגייסות" עיתונאית. נייגר, זנדברג ואיירס טוענים שבעת מלחמה או משבר חריג נוטה העיתונות לעבור לקונצנזוס וה"מודל המתגייס", לכיוון מה שנתפס כ"טובת האומה", כלומר הימנעות מתקיפת המדינה ונציגיה (הצבאיים

16 גוטמן, תמר, "מלחמה של הדור השלישי – הכתבים שסיקרו את המלחמה חשו שמוטלת עליהם אחריות רבה", בתוך: העין השביעית – <http://www.the7eye.org.il/articles/pages/article6408.aspx>

והאזרחיים), שימת דגש על סולידריות חברתית וציור סטריאוטיפי תוך העצמת האיום של האויב.¹⁷ עם זאת, ההתגייסות היא לתקופת זמן מוגבלת שבסופה חוזרים העיתונאים לסיקור מאוזן וביקורתי כלפי הממשלה. כך לדוגמה קרה בימים הראשונים במהומות אוקטובר 2000, שאז אימצה העיתונות את עמדת הפוליטיקאים והממסד, אולם לאחר מספר ימים ולאחר שפוליטיקאים שינו את דעתם חזרה עיתונות לדיווח ביקורתי.¹⁸ תהליך דומה התרחש במלחמת לבנון השנייה לאחר שהחל מהשבוע השלישי למלחמה התפוגג דימוי "העורך החזק" והדיווחים התקשורתיים היו ביקורתיים כלפי התייחסות הממשלה למצוקות העורך.¹⁹ בזמן אירועים בעלי אופי ביטחוני או מדיני מקבלת התקשורת את הצבא והמלחמה כמובנים מאליהם, ולכן הביקורת היא על תפקוד המערכת ולא ביקורת מהותית על מיקום הצבא בחברה ומדיניות הביטחון. טענה זו מתאימה לגישת "שקט יורים" שהתפתחה בחברה הישראלית. במחקרים שנעשו בנושא מאז 1967 נמצא כי כאשר עומדים זה מול זה צורכי הביטחון לעומת חופש הביטוי, העדיף שיעור לא קטן של ישראלים את האפשרות הראשונה של הביטחון.²⁰ פרי טוען שחופש הביטוי, חופש העיתונות וזכות הציבור לדעת הם הקרבנות הראשונים של הדמוקרטיה בזמן מלחמה, ובעשור הראשון של המאה גברו הפרסומים שביקרו את אופן פעולת צה"ל ותהליך קבלת ההחלטות הפוליטי.²¹

לאופן הסיקור של התקשורת יש השפעה רבה על תהליכים פוליטיים וצבאיים במזרח התיכון ועל עמדות הציבור בישראל בכל הקשור להחלטות בנושאים ביטחוניים. מעוז טוען שהסיקור התקשורתי מהווה את מקור המידע העיקרי שקובע את עמדות הציבור בתהליכים פוליטיים, וצריך להיחשב כגורם מרכזי

17 ניגור, מוטי, זנדברג, אייל ומאירס, ארון. (2008). "רטוריקה של ביקורתיות: ביקורת מאתגרת, מאשרת והעיתונות הישראלית במלחמת לבנון השנייה", חוברת 5, אוניברסיטת תל אביב.

18 Schudson, M. (2002), What's unusual about covering politics as usual. In: B. Zelizer and S.Allan (eds). *Journalism after September 11*. New York: Routledge.

19 ליבס וקמפף, 2007, מקורי עכביש לחומה בצורה ובחזרה: המיצוב המשתנה של העורך במלחמת לבנון השנייה, בית ספר רוטשילד קיסריה לתקשורת, עמ' 22.

20 אריאן, אשר (1999). ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בשאלות של שלום ומלחמה, הוצאת פפירוס, עמ' 228–229.

21 פרי, יורם (2007). "שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים, יחסי תקשורת-ביטחון בראשית המאה ה-21", בתוך (ניגור מוטי, עורך), מסגרות מדיה – כתב עת ישראלי לתקשורת, ירושלים: מאגנס, עמ' 153–168.

בשינוי עמדות בקונפליקטים חברתיים וביטחוניים. בסכסוך הישראלי-פלסטיני יכול מידע המפורסם בתקשורת על תגובות המתנגדים להצעות פשרה להשפיע על עמדות והערכות של הצדדים המעורבים.²²

קוראי העיתונים וצופי הטלוויזיה מושפעים מאד מדפוסי העריכה של החומרים החדשותיים, שהמכריעים שבהם הם חלוקת החומרים לחלקי העיתון השונים וניסוח הכותרות. קוראי העיתונים תופסים את החומרים המופיעים בעמוד הראשון ובעמודי החדשות הקדמיים כחדשות "קשות", "עובדתיות" ו"חשובות" ורבים מהם מסתפקים בסריקת הכותרות, ובעצם שואבים מהן את תמונת המציאות שלהם לאותו היום. במדינה כמו ישראל, השפעתו של הממסד הביטחוני-מדיני על כל הציבור כמעט מוחלטת. התקשורת מקיימת מערכת יחסים תלוית עם הממסד ששם נמצאים רוב מקורותיה, ולכן שיקולי הרווח וההפסד שלה מובילים אותה לנסות ולקלוע אל מרכז הקונצנזוס.²³

טווח הביקורת הלגיטימי אינו מותנה רק במרחב הביקורתי שבין חברי האליטה הצבאית והפוליטית, אלא כולל גם את דעות הציבור. מאחר שבתקופות חירום היקף הדעות מצטמצם באופן ניכר, הדבר מצמצם את מרחב הדעות של העיתונאי ופוגע באוטונומיה שלו, שמלכתחילה הייתה אינסטרומנטלית ולא מהותית. מלחמת לבנון השנייה הדגימה זאת: מרגע פרוץ המלחמה התלכדה התקשורת מאחורי המנהיגות הלאומית ותמכה במהלך המלחמתי. התקשורת היא שעודדה את ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל לשיאים חסרי תקדים בפופולריות והחלטותיהם המדיניות והצבאיות זכו למבול של דברי שבח והלל.

מכאן עולה השאלה: מה היה תפקיד התקשורת במלחמה? דו"ח של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו הראה שהגיעו כ-1600 תלונות, פי שישה מאשר בחודש רגיל. כמחצית מהתלונות היו על כך שהתקשורת סייעה לאויב על ידי פרסום מידע, והשאר היו על פגיעה במורל החיילים ועל ביקורת שהושמעה בתקשורת כנגד פעולות הצבא. פרק 13 בדו"ח ועדת וינוגרד "ביטחון המידע במלחמה" עוסק באופן נרחב בתפקוד התקשורת הישראלית במלחמת לבנון השנייה

22 Maoz, Ifat, "The Effect of News Coverage Concerning the Opponents' Reaction to a Concession on Its Evaluation in the Israeli-Palestinian Journal of Press/Politics 2006; 11; Conflict", in: *The Harvard International* 70.

23 דור, דניאל (2003) מאחורי חומת מגן. בבל, תל אביב.

וביחסים הראויים להתקיים במצב חירום בין התקשורת ובין הצנזורה הצבאית. דו"ח הוועדה כתב כך:

עיתונאים ישראלים הם מקצוענים, אך גם אזרחים, מדינתם נמצאת במלחמה נגד אויב. ייתכן כי חלק מהם סברו כי המלחמה נוהלה באופן לא נכון. יש הבדל בין הבעת עמדות מסוג זה – שהיא אכן חובה אזרחית (ולאו דווקא עיתונאית) ולגיטימית, ובין דיווח על תקלות בהתנהלות הכוחות בזמן אמת. דיווח כזה עלול להיות פגיעה בביטחון מידע במובן הצר.

הוועדה קבעה כי על העיתונאים מוטלת החובה ליישב בין תפקידם כעיתונאים ובין מעמדם כאזרחים במדינה הנמצאת במצב מלחמה, כחלק מהאתיקה העיתונאית. הוועדה העלתה את השאלה אם על עיתונאי שמקבל מידע מסווג, שאינו כלול ברשימת הנושאים המסווגים של הצנזורה, חייב להפעיל שיקולים של אחריות ציבורית ולהימנע מפרסום המידע או שאין זה מתפקידו. עוד העלתה הוועדה את השאלה אם על העיתונאים להיות אובייקטיביים כאשר הם מדווחים על מלחמה שארצם משתתפת בה או שעליהם להזדהות עם מדינתם בד בבד עם תפקידם העיתונאי.

הוועדה קבעה כי אין לה עמדה נחרצת בנושא, אך המליצה לגבש אמנה בין הצנזורה הצבאית ומועצת העיתונות להיערכות מקצועית בזמן חירום. עוד קבעה הוועדה כי על הצנזורה להתאים את עצמה לפיקוח אפקטיבי על אמצעי התקשורת החדשים וכן לכללים לגבי שידורים חיים, שכוללים תדרוך של המרואיינים, פסק זמן בין הצילום לשידור החי וסמכות לצנזור לפסול חומר שהוכן לשידור מתוך שטח צבאי סגור.

דו"ח וינוגרד עסק בהיבטים התקשורתיים של פרסומים באמצעי תקשורת שאינם חלק מהתקשורת הממוסדת. הוועדה הדגישה את הצורך של הצנזורה להתאים את עצמה לעידן הפרסום באינטרנט באמצעות "חשיבה מתקדמת על כלים טכנולוגיים שיאפשרו מעקב אמין ואכיפה טובה על אמצעי תקשורת מגוונים", והציעה לנסות לפקח על פרסומים באתרי חדשות קטנים ובלוגים ולחייב גולשים למסור חומר לבדיקת הצנזורה.

מצב זה התקיים גם במלחמת לבנון השנייה. עמדת העיתונות בתחילת המלחמה הייתה בהתאם לאווירה הציבורית של תמיכה במטרות המלחמה בכל מחיר, גם כשהיו מחדלים בטיפול בתושבים שהיו תחת התקפות טילים ומקלטים רבים לא היו מוכנים למלחמה, בבחינת "שקט יורים". במילים אחרות: בזמן

מלחמה אסור להעלות בעיות כדי לשמור על המורל הציבורי. אלא שמהשבוע השלישי למלחמה סיקור העורך היה ביקורתי ומנוגד לדימוי שהממשלה ביקשה לקדם.²⁴

האם סיקרה התקשורת את מהלך המלחמה בצורה אובייקטיבית או מוטה לטובת המאמץ המלחמתי? בדילמה של בין דיווח אמין ובין הצורך שלא לפגוע באינטרסים הביטחוניים נאלצה התקשורת לגשר בין שתי גישות מרכזיות לגבי אופן התנהלות המלחמה, ועם זאת לייצג בצורה שוויונית את התומכים ואת המתנגדים. גישה ראשונה תמכה במתקפה קרקעית נרחבת נגד כוחות חיזבאללה, לאחר שהמתקפה האווירית לא הצליחה לעצור את ירי הקטיושות לישראל, והיא הוסברה על ידי פרשנים רבים ומומחים צבאיים שהתראיינו באמצעי התקשורת השונים. הגישה השנייה התנגדה לביצוע המהלך הצבאי האחרון, ורבים מהתומכים בעמדה זו ניסו לשכנע את הציבור ואת מקבלי ההחלטות להימנע מקבלת ההחלטה על תחילת הוצאת המתקפה.²⁵ הדילמה של התקשורת בסיקור המלחמה הייתה גם בשל חוסר ההחלטיות של ההנהגה. דור²⁶ טוען שבמדינה כמו ישראל, השפעתו של הממסד הביטחוני-מדיני על כל הציבור כמעט מוחלטת. לכן התקשורת מקיימת מערכת יחסים תלויה עם הממסד, כי שם נמצאים רוב מקורותיה. לכן שיקולי הרווח וההפסד שלה מובילים אותה לנסות ולקלוע אל מרכז הקונצנזוס. בהתאם לגישה זו ניתן להסיק כי הביקורת שהוטחה בתקשורת על סיקור לא החלטי לטובת מאמצי המלחמה ועמדת הממשלה לא נבעה מחוסר אובייקטיביות, אלא דווקא בשל הרצון לסיקור אובייקטיבי המייצג את עמדות הממשלה והציבור. אולם מאחר שעמדות הממשלה והציבור לא היו חד משמעיות, שיקף הסיקור התקשורתי מציאות זו, ולא ניסה לשנות אותה.

תמיכת התקשורת בממשלה, שהתבטאה ביצירת תחושת ביטחון בהנהגה והימנעות מביקורת גם בזמנים קשים, גרמה לכך שהסיקור התקשורתי במלחמה התמקד בעיקר באירועים נקודתיים ולא בפרשנות לגבי ההשלכות הרחבות יותר

- 24 ליבס וקמפף (2007), מקורי עכביש לחומה בצורה ובחזרה: המיצוב המשתנה של העורך במלחמת לבנון השנייה, בית ספר רוטשילד קיסריה לתקשורת, עמ' 22.
- 25 בן ארי יוסי, מלחמת לבנון השנייה בראי הפרשנות של התקשורת הכתובה בישראל: ניתוח אקורד הסיום – מהלך המתקפה היבשתית הכוללת – 11–13 אוגוסט 2006, נובמבר 2007, אוניברסיטת תל אביב, בית ספר רוטשילד קיסריה לתקשורת.
- 26 דור, דניאל (2003) מאחורי חומת מגן. בבל, תל אביב.

של הסכסוך.²⁷ בן ארי²⁸ טוען שעמדת התקשורת הכתובה בימים האחרונים של המלחמה נטתה באופן מובהק לתמוך ביציאה לקרב היבשתי המסכם (שבו נהרגו 34 חיילים – שלישי מהרוגי צה"ל במלחמה), לפני שיסתיים התהליך של גיבוש החלטת מועצת הביטחון והסדר ייכפה על השטח. העיתונות התקשתה לבטא דעות הנוגדות את הזרם המרכזי של דעת הקהל, כאשר הפרשנים העדיפו להתאים את הסיקור לעמדות הציבור ולא להביע את דעתם בהתאם לצו מצפונם.

הביקורת על הסיקור התקשורת במלחמה מעלה את השאלה: מהו סיקור אובייקטיבי בזמן חירום לאומי? לדעת דור²⁹ הדרישה לתפקוד מאוזן וביקורתי יותר של אמצעי התקשורת בחברה הדמוקרטית מצומצמת למדי. דרישה זו קובעת שתפקידם הראוי של כלי תקשורת במדינה דמוקרטית הוא להביא בפני צרכניו את המספר הרב ביותר של עובדות קשות ובודקות ולהציג אותן בפני הצרכנים באופן שיאפשר להם לגבש באופן עצמאי עמדה מושכלת ומנומקת לגבי מהלך הדברים, עמדה שאינה נסמכת באופן בלעדי על המניפולציה התקשורתית הרגעית של השלטון. עם זאת, הצבא הוא ערך לאומי מרכזי בחברה הישראלית ולפרסום מידע צבאי ודיווחים מצולמים על פעולות הצבא יש השפעה.³⁰ הדרישה לסיקור אובייקטיבי נובעת מעצם העובדה שאין לנו כאזרחים מקור מידע אחר לגבי מרכיבי המציאות המרכזיים המשפיעים על חיינו.³¹

אלא שגם מסקנה זו אינה מראה שהתקשורת לא סיקרה את המלחמה בצורה אובייקטיבית, כיוון שמלחמת לבנון השנייה לא הייתה מלחמה מסורתית בין צבאות של שתי מדינות אלא בין מדינה (ישראל) ובין ארגון דתי קיצוני (חיזבאללה), שפעל בתוך אוכלוסייה אזרחית (בתים, בתי ספר ומסגדים) והשתמש בהם כמגנים אנושיים, מתוך הנחה שישראל תימנע מפגיעה באזרחים חפים מפשע. מכאן ניתן להסיק כי עמדת הציבור בישראל הייתה שמאחר

- 27 קאלב, מארווין, וסיוון, קארול, מלחמת ישראל-חיזבאללה 2006 – התקשורת כנשק בסכסוך א-סימטרי, התקשורת במלחמת לבנון 2006, חוברת מספר 3 – אוקטובר 2007, הוצאת בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב.
- 28 בן ארי יוסי, מלחמת לבנון השנייה בראי הפרשנות של התקשורת הכתובה בישראל: ניתוח אקורד הסיום – מהלך המתקפה היבשתית הכוללת – 11–13 אוגוסט 2006, נובמבר 2007, אוניברסיטת תל אביב, בית ספר רוטשילד קיסריה לתקשורת.
- 29 דור, דניאל. (2003) מאחורי חומת מגן. בבל, תל אביב.
- 30 גור, חגית (2005). מיליטריזם בחינוך, הוצאת בבל.
- 31 קנטור, ר., "תרבות צבאית ויזואלית", בתוך: גור, א. (עורך), צבאיות בחינוך, הוצאת "ידיעות אחרונות" וספריית חמד, 2005, עמ' 44–59.

שהמלחמה אינה מתנהלת בהתאם לכללים הוגנים של לחימה קונבנציונלית בין מדינות, סיקור אובייקטיבי של המלחמה פוגע באינטרסים הביטחוניים של ישראל.³²

ההנחה לגבי הביקורת על הסיקור התקשורת, על אף ששיקף את המציאות, נובעת מכך שבמלחמת לבנון השנייה עמדו נושאים ביטחוניים במרכז סדר היום הציבורי ויצרו אידאולוגיה קולקטיבית, איחוד חברתי ותמיכה ציבורית מוחלטת. אזרחים רבים הביעו ערכים פטריוטיים וסייעו בצורה פעילה לתושבי צפון המדינה שהותקפו בטילים מלבנון ורבים מהם שהו במקלטים בכל תקופת המלחמה. בתקופה זו הייתה החברה הישראלית מאוחדת סביב הערכים הלאומיים והאינטרסים הביטחוניים.³³ לאור זאת ניתן להסיק כי הביקורת על הסיקור התקשורת איננה על חוסר אובייקטיביות אלא על חוסר פטריוטיות, כאשר הציבור מצפה מהתקשורת לייצג את העמדה הפטריוטית והמאוחדת בציבור ולא להציג את המתנגדים לעמדה זו או את הכשלים הביטחוניים. אובייקטיביות בזמן אירועים ביטחוניים לדעת הציבור בישראל היא סיקור פטריוטי וחד צדדי שהטוריקה שלו היא לטובת המאמץ המלחמתי, כפי שהוכח בהתנתקות ובמלחמת לבנון השנייה.

32 הראל עמוס, יששכרוף אבי, קורי עכביש – סיפורה של מלחמת לבנון השנייה, הוצאת "ידיעות אחרונות", 2008.

33 Zeevi, I., Northern residents: Cellcom is with you' the rhetoric of Israeli advertising during the Second Lebanon War, *Media, War & Conflict* 2009; 2; 191.

